

1/1313
VU Biblioteka
Lietuvių filologijos
skaitykla

Redakcija: Algis Mickūnas, Arūnas Sverdiolas, Saulius Žukas
Šį numerį sudarė Arūnas Sverdiolas

Žurnalą parėmė
Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Tekstai:

- © Alphonso Lingis, 2003
- Roland Barthes, „L'effet de réel“ in *Le bruissement de la langue*, © Seuil, 1984
- Maurice Merleau-Ponty, *Féno-ménologie de la perception*, © Éditions Gallimard, 1945
- © Saulius Žukas, 2008
- V. S. Naipaul, „The Holy City“ in *Among the Believers: An Islamic Journey*, © Vintage, 1982
- © Naglis Kardelis, 2008
- Eric Landowski, „Sociosémiotique“ in *Vocabulaire des études sémiotiques et sémiologiques*, © Presses universitaires de Franche-Comté, 2008
- Algirdas Julius Greimas, Jeanes Courtés, Eric Landowski, „Sociosémiotique“ in *Sémio-tique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, © Hachette, 1979, 1986
- © Jean-Didier Urbain, 2008
- © Dalia Kaladinskienė, 2008

Vertimai:

- © Vertimas į lietuvių kalbą, Danutė Bacevičiūtė, 2008
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Irina Žalalytė, 2008
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Jūratė Skersytė, 2008
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Goda Jurevičiūtė, 2008
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Kęstutis Nastopka, 2008
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Nijolė Keršytė, 2007

Iliustracijos:

- © Juozas Kazlauskas, *Medininkų tragedija* (3), 1991; © Antanas Sutkus, *Motinos ranka ir Konkursas*, 1966; © Romualdas Požerskis, iš serijos *Paskutiniai namai*, 1984; © Rimantas Dichavičius, iš serijos *Žiedai tarp žiedų*, 1965–1989; © Romualdas Rakauskas, iš serijos *Žydėjimas* – 4, 5, 12, 1974–1975; © Lucien Clergue

© Baltų lankų leidyba, 2009

Žurnalas leidžiamas dukart per metus
Adresas: Kęstučio g. 10, LT-08116 Vilnius
Printed in Lithuania

ISSN 1392-0189

SOCIOSEMIOTIKA

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS,
JOSEPH COURTÉS,
ERIC LANDOWSKI

1. Toje srityje, kuriai galėtume taikyti **sociosemiotikos** terminą, tikrai **sociolingvistika** gali pretenduoti į daugiau ar mažiau institucinės disciplinos statusą. Bandymas suartinti dvi savo metodologija heterogeniškas disciplinas – sociologiją ir lingvistiką – atvėrė kelią tyrimams, kuriuos apibendrinant galima nurodyti du pagrindinius aspektus: a) kalbinių ir socialinių struktūrų bendrų variantų ieškojimas, b) kalbinės komunikacijos socialinių kontekstų tyrinėjimas.

2. Bendrų variantų nagrinėjimas, savaime tarsi ir nepriekaištingas, vos darbą pradėjus, kelia klausimą, kokia gi išskirtų kintamų dydžių prigimtis. Kai tradicinės socialinės klasės (aristokratija, buržuazija, liaudis) susiejamoms su kalbos registras, toks gretinimas paprastai laikomas akivaizdžiu. Bet kai bandoma nustatyti socialinį mūsų industrinių visuomenių sluoksniavimąsi (pagal „gyvenimo būdus“: rengimąsi, kulinariją, gyvenseną ir t. t.), semiotikui atrodo, kad čia taikomi kriterijai yra perimti iš reikšminių praktikų, priklausančių plačiai vadinamųjų nekalbinių semiotikų sričiai. Taigi jų susaistymas su kalbinėmis praktikomis, jo manymu, yra semiotikos intertekstualumo, o ne sociolingvistikos tarpdisciplininės prigimties klausimas. Tačiau nėra jokio pamato antrąjį kintamą santykio dydį – kalbinės struktūras – laikyti „struktūromis“: požymiai, pagal kuriuos atpažįstama „baltųjų apykaklių“

(*white collars*) kalbėsena arba Niujorko dialektas, yra nesuderinami, priklausantys įvairioms kalbos plotmėms ir lygmenims: nebūdami struktūriniai, jie veikiau yra padiriki indeksai, nurodantys ką kita nei nagrinėjama kalba, t. y. socialinės konotacijos kalbą.

3. Galima sakyti, kad analogiškas yra socialinio konteksto ir kalbinės komunikacijos santykis. Semiotikos netenkina komunikacijos samprata, pagrįsta informacijos teorija, kai siuntimo ir priėmimo instancijos suvokiamos kaip automatai, perduodantys neutralią informaciją. Komunikacija įtraukia sinkretiškus semiotinius darinius, kuriuose svarbų vaidmenį atlieka kūno laikysena, gestikuliacija, erdvinis nuotolis. Komunikacijos dalyviai – ne automatai, o kompetentingi subjektai: keitimosi pranešimais analizės loginės prielaidos ir padariniai atskleidžia įvairias mokėjimo veikti apraiškas ir įvairius kultūrinius kodus. Tad galima klausti, ar pasakymo analizės rezultatai, be abejo, nepakankami, bet patikimi, mums nepasako daugiau apie sakymo prigimtį negu sociologiniai parametrai, atsitiktinai ir be perstojo traukiami tarsi iš fokusininko kepurės. Ar būtų kalbama apie struktūrinius atitikmenis, ar apie komunikacijos statusą, ir vienu, ir kitu atveju metodologinei koherencijai atiduodama pirmenybė prieš tarpdisciplininius užmojus, juo labiau, kad šis koherentiškumas geriausiai išsaugomas įtraukus kalbos problemas į bendresnį semiotikos kontekstą.

4. Kad pagrįstų savo pirmuosius žingsnius, semiotika yra priversta pripažinti, kad semantinis universumas, suprantamas kaip reikšmių visuma, yra ankstesnis už bet kokią analizę. Šitaip ji užgrobia „sociologiskumą“, savavališkai išskirdama kolektyvinį ir individualųjį universumą, o paskui pasiūlo hipotezę artikuliuoti šiuos du universumus, pasitelkus elementariausias kategorijas *kultūra / gamta* ir *gyvenimas / mirtis*. **Sociolektu** semiotikoje vadintina tai, kaip tam tikra bendruomenė tik jai savitu būdu interpretuoja ir prisiima ir kolektyvinį, ir individualųjį universumą (kaip ji pati sau aiškina savąją kultūros ir gamtos, gyvenimo ir mirties sampratą). Šitokiu aprioriniu sąvokynu, kaip matome,

siekiama sutapatinti kultūros reprezentaciją su „visuomene, kuri suprantama kaip reikšmė“, o drauge atsižvelgti į galimą kultūrų tipologiją, grindžiamą kultūrinės aplinkos reliatyvumu.

5. Kultūros universalumas ir kultūriniai ypatumai yra semiotikos teorijos siekiamybės, jinais bando juos apčiuopti ir sistemingai analizuoti remdamasi įvairiomis semiotikomis, kurios suvokiamos kaip aksiologijos arba kaip ideologijos ir apibrėžiamos kaip veiksmo ir manipuliacijos modeliai. Sociosemiotikai – jeigu toks terminologinis išskyrimas gali būti kuo nors naudingas – reikėtų palikti platų socialinių konotacijų lauką. Trumpai pažymėsime keletą jo matmenų.

6. Pirmajam konotacijos lygmeniui priklausytų tai, ką pavadintume „mitine epistemologija“. Ją sudarytų tam tikros visuomenės požiūriai į savo pačios ženklus (Jurijus Lotmanas, Michelis Foucault), kurie atsiskleidžia ir diskursuose, kalbančiuose apie ženklus, ir juos analizuojančiuose arba interpretuojančiuose diskursuose, pradedant mitais apie kalbos kilmę ir baigiant naujausiomis kalbos filosofijomis. Tarkim, yra žinoma, kad viduramžių ženklaai yra metonimiški, nurodantys prasmės visumą, kad XVIII amžiuje ženklaai yra „natūralūs“, kad Ferdinando de Saussure'o ženklaai Rolandas Barthes'as vadina „buržuaziniu“. Galima abejoti kai kuriomis iš šių interpretacijų, o kitos gali praturtinti semiotinę teoriją. Kad ir kaip ten būtų, tenka konstatuoti, kad kalbotyroje mokslinė veikla tiesiogine prasme yra santykinai nepriklausoma nuo ženklo teorijų, su kuriomis ji vis dėlto susijusi: atrodytų, kad tikras mokslas, pasiekęs brandos slenkstį, pamažu vaduojasi iš gnoseologinių motyvacijų, kurios esą jį pagrindžia.

7. Kitas konotacijos lygmuo, gana glaudžiai susijęs su pirmuoju, atrodo, įtvirtina diskursus pagal tai, kaip visuomenė juos vertina tiesosakos požiūriu: tai, kas laikoma „tikrove“, o kas – tiktai „išmone“, kas „teisingomis istorijomis“ ir kas – tik „istorijomis dėl juoko“ (kriterijai, naudojami literatūrinių „žanrų“ klasifikacijai ir „galimų pasaulių“ tipologijai) priklauso nuo kultūros konotacinės ontologijos.

8. Kai kalbama apie archaines arba tradicines bendruomenes, nesunku prie viso to prijungti socialinių kalbų taksonomiją, grindžiamą dešimčia skiriamųjų kategorijų (tokių kaip *šventa / pasaulietiška, išorė / vidus, vyriška / moteriška, viršenybė / pavaldumas* ir t. t.) ir atitinkančią stabilią socialinę morfologiją. Atsiradusios makrobendruomenės išskaido šias griežtas perskyras į daugybę socialinių diskursų (pavyzdžiui, šventa kalba pažyra religiniais, filosofiniais ir t. t. diskursais), kurie atitinka „vartotojų klubus“ (įėjimas mokamas), bet transformuoja ir uždaras konotacines morfologijas (kai kalbantys subjektai yra tvirtai susieti su savo aplinkos kalba) į lanksčias konotacines sintaksės (kai kiekvienas santykinai laisvai pasirenka savo kalbą pagal aplinkybes) ir, negana to, į tokias komunikacijos strategijas, kur konotacinis krūvis dažnai nustelbia denotacinius turinius. Nors iš pažiūros atrodo, kad tai yra kalbinis visuomenės demokratėjimas, iš tiesų taip statomas naujas Babelio bokštas, dar pavojingesnis, nes puoselėjama iliuzija, kad kalbama viena ir ta pačia kalba.

9. Suskilus kalboms, taip pat išnykus etninėms literatūroms, atsiradusią tuštumą užpildo naujos semiotinės formos, jų plėtra siekiama sutvirtinti išklabinatą socialinę sanglaudą. Taip gimsta **socioliteratūra**, kurios žanrų teoriją dar reikia sukurti (detektyviniai romanai, vesternai, „meilės paštas“, horoskopai), randasi įvairios socialinių reginių semiotikos (rungtynės, varžybos, lenktynės ir t. t.), primenančios buvusių sudėtingus sinkretinius etninės literatūros objektus (poezija, kuri vienu metu dainuojama ir šokama). Štai plati sritis, kurią sociosemiotika, domėdamasi ir komunikacijos priemonėmis (medijomis), ir jų galutiniais tikslais, galėtų stengtis pažinti ir organizuoti.

10. Įsitvirtinant sociosemiotikos projektui, nuolat tebekeliamas klausimas, kiek ji yra autonomiška bendrosios semiotikos kamieno atžvilgiu. Vykdomuose tyrinėjimuose, atrodo, ryškėja dvi skirtingos tendencijos. Pirmoji grindžiama nuomone, kad socialinių faktų neįmanoma redukuoti iki grynai semiotinių faktų: manoma, kad, pavyzdžiui, socialinė, ekonominė ar politinė tikrovė iš esmės

paklūsta savo pačios taisyklėms, taigi kiekvienam jos lygmeniui reikia specifinės teorijos (t. y. sociologijos, ekonomikos, politologijos ir t. t.), o semiotikos vaidmuo susiaurinamas iki superstruktūros arba stilistinio rūbo, pridengiančio socialinių, ekonominių ir pan. santykių raišką; šitaip žvelgdama, pavyzdžiui, formuojasi „diskursyvinė psicho-sociosemiotika“ (Claude'as Chabrolis): negalėtume paneigti, kad ji yra nepriklausoma nuo bendrosios semiotikos žingsnių ir, žinoma, pačių epistemologinių principų. Vis dėlto niekas nedraudžia suvokti sociosemiotiką priešingai – kaip visiškai darniai besirutuliojančią bendrųjų ją pagimdžiusios semiotikos postulatų lauke. Juk bendroji semiotika savo ruožtu nepaliovė domėjusis realumu, taigi ir socialumu, suvokdama tai kaip prasminius efektus. Formuluojuant glaustai ir gana naiviai, didysis klausimas, keliamas sociosemiotikams, būtų suvokti „tai, ką mes darome“, kad socialumas (arba politiškumas ir t. t.) taptų mūsų savastimi: kaip mes sudarome objektus ir kaip mes juose atsiduriame kaip kalbantys ir veikiantys subjektai. Šiuo atveju empirinis sociosemiotikos objektas apibrėžiamas kaip diskursų ir praktikų visetas, dalyvaujantis sudarant ir / arba transformuojant subjektų (individualių arba kolektyvinių) sąveikos sąlygas. Iš pradžių krypdama į sistemų nagrinėjimą (socialinių kalbų taksonomija, socialinių konotacijų sistemos), problematika pamažu atsigręžia – perimdama svarbiausius jos modeliams dalykus iš naratyvinės gramatikos – į geresnį veiksmingų sociosemiotinių procesų pažinimą, į tai, kas, pavyzdžiui, sociologijoje arba istorijoje vadinama socialiniu „pokyčiu“.

Iš prancūzų kalbos vertė KĘSTUTIS NASTOPKA

Versta iš A. J. Greimas, J. Courtés, *Sémiotique.*

Dictionnaire raisonné de la théorie du langage,
Paris: Hachette, 1979, p. 355–358 [1–9 skirsniai].

A. J. Greimas, J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage,*

t. 2, Paris: Hachette, 1986, p. 207 [10 skirsnis;
šio skirsnio autorius – Ericas Landowskis].